
SINTAXI HISTÒRICA

Durant molt de temps l'expressió *gramàtica històrica* ha estat un terme sinònim, o quasi sinònim, de *fonètica* i *morfologia històrica*. Comptat i debatut, les principals gramàtiques històriques catalanes i els principals estudis sobre la història interna de la llengua s'han centrat fonamentalment a delimitar les «lleis fonètiques regulars» que justifiquen els canvis experimentats per les vocals i consonants del llatí al català, i a establir els paradigmes flexius del català antic i els canvis experimentats fins al català contemporani. La sintaxi, per contra, ha estat la gran «desconeguda» dels estudis d'història de la llengua. No cal dir que disposàvem de treballs pioners que aportaven una gran quantitat d'informació, com ara els de Pompeu Fabra, Joan Coromines, Antoni M. Badia, Francesc de B. Moll i, sobretot, l'estudi fonamental, i no sempre prou valorat, d'Anfós Par basat en els escrits de Bernat Metge.¹ A partir d'aquests treballs, de fet, hem començat a disposar d'informació sobre alguns aspectes remarcables de la sintaxi històrica del català; es tracta bàsicament de treballs vinculats, sobretot, a l'edició de textos antics contrets o d'estudis centrats en temes específics de la sintaxi històrica. Pensem, per exemple, en la construcció *per sarraïns a preïcar*, en la posició proclítica o enclítica dels pronoms febles, en la perífrasi de passat amb *anar* o en les perífrasis aspectuals amb *venir*, en l'alternança dels auxiliars *haver* i *ésser* de les perífrasis de perfet (i. e. *ha dit i és arribat*), en l'ús dels verbs *ésser* i *estar* en les oracions atributives i locatives, en la concordança negativa, en els usos de l'article masculí amb valor abstractiu o quantitatiu, en els pronoms relatius, en la formació de conjuncions i de locucions conjuntives, etc.

Paral·lelament, la descripció de la gramàtica del català estàndard hodiern ha fet una passa avant important amb l'edició l'any 2002 de la *Gramàtica del català contemporani*.² Aquesta obra parteix, en bona mesura, dels avanços experimentats en el coneixement dels parlars vius, de l'anàlisi dels problemes derivats de la diversificació de l'ús social del català i de l'aplicació dels nous corrents de la lingüística a la descripció

1. Anfós Par, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle, Max Niemeyer, 1923.

2. Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 3 volums, Empúries, Barcelona, 2002.

---

de la llengua estàndard. Ofereix una visió global de la gramàtica del català actual i és un punt de partida imprescindible per al coneixement dels problemes que l'afecten. Així mateix, serveix de referència per als professionals de la llengua en l'actual procés de normalització.

El desenvolupament dels instruments informàtics i l'aplicació d'aquests als estudis lingüístics han obert perspectives noves i esperançadores en l'àmbit de la diacronia i molt especialment de la sintaxi diacrònica. Tot i que la constitució i l'aprofitament de *corpora* textuals continua sent una tasca feixuga, els mitjans informàtics ja permeten l'obtenció de materials d'una gran utilitat en la descripció dels fets lingüístics al llarg del temps. A redòs d'aquests avanços s'han començat a constituir bases textuals en llengües diverses i advertim un renovellament de l'interès per la lingüística diacrònica bastida sobre *corpora* i, molt especialment, per la sintaxi històrica. Notem, en aquest sentit, que els treballs de fonètica i morfologia històriques es poden realitzar a partir d'un nombre relativament reduït de textos ben seleccionats. Els treballs de sintaxi, en canvi, requereixen corpus extensos, en la mesura que moltes construccions sintàctiques tenen una freqüència d'ús relativament baixa i, a vegades, es documenten només en tipus concrets de textos.

Hi ha un segon factor que també ha contribuït a la dinamització actual dels estudis de sintaxi històrica: l'interès que els lingüistes teòrics han mostrat en els últims anys pels fenòmens de variació diastràtica, diatòpica i també diacrònica, i l'estudi dels mecanismes que justifiquen la variació i el canvi. Conceptes com el de reanàlisi, vinculats a la sintaxi generativa, o el de la gramaticalització, vinculat a la lingüística funcional i al cognitivisme, s'han revelat com a eines utilíssimes per a explicar i formalitzar molts canvis sintàctics. No ens ha de sorprendre, doncs, que en els últims anys s'hagen posat en marxa projectes de solvència centrats en la gramàtica històrica de llengües romàniques i realitzats per investigadors vinculats tant a la història de la llengua com a la teoria lingüística. Recordem, en aquest sentit, la *Sintaxis històrica de la llengua espanyola*, de la qual s'han publicat els dos volums de la primera part, centrada en la frase verbal,³ o el projecte *ItalAnt: per una Grammatica dell'Italiano Antico*.⁴

---

3. Concepción Company Company (dir.), *Sintaxis històrica de la llengua espanyola. Primera parte: La frase verbal*, Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de Mexico / Fondo de Cultura Económica, 2 vols.

4. Projecte dirigit per Lorenzo Renzi i Giampaolo Salvi, que culminarà amb l'edició d'una gramàtica de l'italià antic. Per a més informació sobre aquest projecte i per a les versions actuals dels capítols, vg. <<http://www.ovi.cnr.it/italant.htm>>.

En aquest context, també des de l'àmbit lingüístic català es va considerar la conveniència d'engegar un projecte de recerca que partís d'aquests pressupòsits i que tingués com a port d'arribada la descripció de l'evolució de la sintaxi del català, des dels primers textos fins al s. XVI. Aquesta descripció s'ha de fonamentar en un corpus textual que complisca condicions bàsiques com ara les següents: ha de ser representatiu de tots els eixos de la variació (diafàsica, diatòpica, diacrònica i diastràtica); ha de partir d'edicions fiables; ha de ser comú per a tot l'equip de recerca, i ha de sotmetre's a un tractament informàtic que n'agilite la consulta i l'extracció de les dades. Es tracta d'un projecte que mobilitza els esforços de tot un equip d'investigadors de disciplines i d'orientacions metodològiques diverses:⁵ filologia i edició de textos, lingüística sincrònica i diacrònica, dialectologia, sociolingüística, informàtica, traductologia, gramàtica comparada, etc.; açò assegurarà la riquesa i la solidesa de les dades aportades i, alhora, exigirà una tasca de coordinació molt important. La sintaxi serà el punt d'atenció essencial de l'obra; hi haurà també un espai per a la descripció d'aspectes bàsics de la fonètica i de la morfologia de la llengua durant aqueix període històric, especialment d'aquelles qüestions sobre les quals hi ha novetats a aportar (metodològiques o explicatives). El resultat ha de ser una descripció global de l'evolució de la gramàtica (especialment de la sintaxi). Aquesta descripció podrà servir, en uns casos, només per a actualitzar o per a revisar temes ja resolts; en uns altres, arribarà a fer llum damunt qüestions importants del sistema potser no prou tractades ni ben conegudes. Confiam que hi tindran un relleu particular les dades sobre aspectes que afecten el model lingüístic de referència contemporani i la norma que el regeix.

Atesa aquesta orientació del projecte, la teoria lingüística esdevindrà un instrument al servei de la descripció i l'explicació dels fets. Es tractarà d'aprofitar els avanços conceptuals dels diversos corrents de la lingüística per oferir uns materials a l'abast d'un usuari divers (lingüistes de llengües i d'orientacions metodològiques i d'interessos variats i professionals de la llengua, ensenyants, públic culte en general).

L'any 2003 es va celebrar el *I Simposi Internacional «Vers una sintaxi històrica del català: objectius i metodologia»* a la seu de la Universitat d'Alacant a la Nucia (Marina Baixa, País Valencià), organitzat per aquesta seu universitària, per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i pel projecte de recerca IVITRA. Progressivament

---

5. El projecte s'inscriu en el marc dels projectes d'investigació del Ministeri d'Educació i Ciència-FEDER; concretament, es tracta del projecte *Bases per a una «Gramàtica del català antic»* (HUM2005/03508FILO).

---

s'han incorporat com a col·laboradores institucions i entitats de molt de relleu com ara la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i la Societat de Llengua i Literatura Catalanes. Des de llavors hi ha hagut tres edicions més del simposi i enguany (el 2006) n'enllestim la preparació del quart. Aquestes trobades tenen com a objectiu posar els fonaments per a l'elaboració d'una sintaxi històrica del català. Concretament pretenen:

(a) Establir el corpus textual sobre el qual treballaran els diversos investigadors. Aquest corpus s'ha sotmès a un tractament informàtic. El corpus vol ser representatiu de la variació des dels orígens de la llengua fins al s. XVI i es fonamenta en edicions fiables dels textos.

(b) Conèixer les possibilitats i les limitacions de l'estudi lingüístic dels textos antics; recordem factors com ara l'existència de diverses edicions d'una mateixa obra, la intervenció dels copistes en la transmissió dels textos, la variació, la influència d'unes obres sobre unes altres, etc.

(c) Triar el programa informàtic més adequat a les característiques del corpus textual i als objectius del projecte. Aquest programa permet un accés àgil a la informació.

(d) Fixar les diverses fases i la cronologia del projecte: tria i tractament informàtic del corpus, selecció del programa informàtic, fixació d'un model de descripció i de tractament dels materials, redacció dels estudis, etc.

(e) Concretar les necessitats d'infraestructura del projecte: recursos econòmics i humans (mitjans informàtics, personal tècnic i investigador, becaris, etc.), durada, fonts de finançament, etc.

(f) Concretar i ordenar els temes de la sintaxi del català que inclou la recerca.

(g) Caracteritzar la metodologia lingüística, el to i l'estil de redacció dels diversos estudis.

A les hores d'ara, s'ha avançat considerablement en la constitució del corpus textual (CICA: «Corpus Informatitzat del Català Antic», coordinat per Joan Torruella), l'aprofitament del qual serà el mitjà essencial per a la descripció de les categories i estructures, i dels canvis que han experimentat al llarg del temps.⁶

---

6. Així mateix, s'han establert ja els temes que seran objecte d'estudi dins la sintaxi històrica i han estat distribuïts entre l'equip d'investigadors que durà a terme la redacció d'obra. Aquest equip està integrat per persones vinculades a universitats de dins i de fora de l'àmbit lingüístic català. Els diversos simposis ja duts a terme

---

Els articles que aplega la part monogràfica d'aquest número 37 de la revista *Caplletra* van ser aportats, entre altres, als primers simposis esmentats. Es tracta d'estudis de sintaxi representatius del tarannà i dels objectius del projecte; ja aprofiten, en graus diversos, corpus textuais propis o el del projecte, llavors encara en una fase molt primerenca de constitució. No s'han de prendre, doncs, com a capítols tancats de la futura sintaxi històrica; són avanços en qüestions de molt d'interès que seran repeses i aprofundides més avant, potenciant el vessant descriptiu i minimitzant l'aparell teòric amb què alguns d'aquests treballs han estat concebuts.⁷ Vegem-los ací molt breument.

Bruno Camus Bergareche (Universidad de Castilla-La Mancha) fa en «La quantificació: estudi comparatiu castellà-català» un inventari d'aspectes relacionats amb els mots quantificadors i amb altres qüestions connexes que cal tenir en compte en una sintaxi històrica del català, i els contrasta amb l'estat de coses del castellà. Fa observacions de molt d'interès quant a l'aparició o al desús, al comportament i a l'evolució de quantificadors com ara *bastant* (anterior al castellà *bastante*), *fort* (desplaçat per *força*), *ambdós* i *cada*, etc.

L'aportació de Susann Fischer (Universität Stuttgart), sota el títol «Construcciones con avance estilístico en el catalán antiguo», se centra en un terreny poc petjat en els estudis de sintaxi històrica catalana: els fenòmens vinculats amb l'orde dels elements dins l'oració. Fischer subratlla la connexió de l'avanç estilístic amb la denotació d'èmfasi en la clàusula.

Montserrat Batllori (Universitat de Girona), Narcís Iglésias (Universitat de Girona) i Ana Maria Martins (Universidade de Lisboa) fan en «Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval» una anàlisi dels pronoms àtons del català segons una perspectiva comparativa. Tot i que els autors no donen la qüestió per conculsa, ofereixen una descripció molt aprofundida de les singularitats i les coincidències del sistema medieval de clítics catalans davant altres llengües romàniques (castellà, portuguès i francès), especialment, quant a la posició proclítica o enclítica.

---

i, d'una manera especial, el d'enguany mateix serveixen, entre altres coses, per a unificar els criteris i la metodologia de treball, i la redacció i el to dels estudis.

7. Així mateix, un altre feix de treballs procedents dels esmentats simposis veuran la llum promptament dins la col·lecció «Symposia Philologica», una altra publicació de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Un tema clàssic (i fins ara no ben resolt) en els estudis de gramàtica històrica del català és la selecció de l'auxiliar *ésser* i *haver* en els temps compostos. El lector trobarà ací dues aportacions centrades en la qüestió, segons perspectives diferents: la de Joan-Rafael Ramos (Universitat de València), «Els auxiliars dels temps compostos en català medieval», i la de Jaume Mateu Fontanals (Universitat Autònoma de Barcelona), «La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius». En el primer, Ramos, parteix d'un corpus de textos literaris i adverteix que les vacil·lacions en l'ús de l'auxiliar segueixen un procés evolutiu: el fenomen comença en els verbs de canvi de lloc i en el verb *ésser*, i s'estén després a un altre grup de verbs, els intransitius de canvi d'estat, els estatus i els esdevenimentals. Afecta finalment les estructures que duen un clític (impersonals, passives pronominals, verbs reflexius, verbs pronominals) i la passiva perifràstica. Veu, en aquest procés, l'acció de fenòmens analògics i reestructuracions morfosintàctiques. Al seu torn, Mateu, proposa una *jerarquia de selecció de l'auxiliar* en català antic que pot donar compte de la variació en l'ús dels auxiliars *ésser* i *haver*. Així, considera com a fet «esperable que els verbs estatus i els verbs esdevenimentals siguin els primers a admetre la substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver* ja que són precisament aquests verbs els que ocupen una posició intermèdia» dins aqueixa jerarquia. Adverteix que hi ha una gradualitat en la fixació de les línies de tall entre les classes lexicosemàntiques implicades en la selecció de l'auxiliar. Considera que es poden superar alguns dels problemes dels enfocaments descriptius sobre la selecció de l'auxiliar si s'atén a l'explicació de quins són els trets semanticorelacional, codificables en la sintaxi de l'estructura argumental.

L'aportació de Gemma Rigau (Universitat Autònoma de Barcelona), «Estudi microsintàctic del verb *caldre* en el català antic i en l'actual», fa veure les possibilitats que ofereix l'aprofitament de les dades documentals i dels parlars vius per a acostar-nos a la descripció dels fets lingüístics dins un projecte de sintaxi històrica. Se centra en el comportament sintàctic i els valors semàntics del verb existencial deòntic *caldre* en els textos antics i en dialectes contemporanis, on encara descobreix usos de molt d'interès. Mostra que els investigadors no poden limitar-se a parar atenció a les dades documentals o als usos del model estàndard; caldrà que tinguen també presents els parlars territorials, on més d'una volta s'han arredossat velles construccions o s'han desenvolupat matisos nous hereus d'aquelles.

Maria Josep Cuenca (Universitat de València) i Àngels Massip (Universitat de Barcelona) aprofiten en «Connectors i processos de gramaticalització» les darreres

---

aportacions de la teoria sobre la gramaticalització per a explicar el procés de gestació de connectors catalans de molt d'interès, concretament, *encara*, *encara que* i *jatsia que*. Se centren en un corpus documental concret i de gran importància en la història del català: el llibre de *Costums de Tortosa* (s. XIII). Com bé fan notar, l'anàlisi qualitativa i quantitativa dels materials vessats pel corpus a la llum d'una aportació teòrica sòlida mostra les possibilitats d'aquesta mena de treballs per a descriure la generació i de l'evolució històrica dels connectors.

El treball «Valors adverbials associats a la conjunció *que*: un estudi diacrònic», aportació de Montse Batllori i Avel·lina Suñer (totes les dues de la Universitat de Girona), és una anàlisi històrica dels valors adverbials (causal i final) associats al nexa *que* en català i també en altres llengües romàniques. Mostra com, en els primers testimonis escrits, molt lligats al model oral, el ric sistema llatí de nexes se simplifica en aqueix nexa polivalent. A mesura que es construeix un model formal romànic i, sobretot, a partir del s. XIII, sorgeixen altres nexes que competeixen amb el *que* polisèmic. Les autores fan veure que aquest és un procés que afecta tot l'àmbit romànic.

Vet ací, doncs, una (re)presentació d'un projecte («Vers una sintaxi històrica del català») que es materialitza a poc a poc, però amb fermesa, gràcies a l'esforç i a l'entusiasme d'un grup d'investigadors tenaços.

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant
MANUEL PÉREZ SALDANYA
Universitat de València